

ὑποκύπτομεν παραπελοῦντες πλέον πᾶσαν περαιτέρω προσπάθειαν, τὸ δὲ ἰδανικὸν μας σκοτιζόμενον εἰς τὴν θολὴν ἀτμοσφαῖραν τῆς ματαιοδοξίας καὶ προσποιήσεως. Χάος δὲ καὶ σκότος ἐπικρατεῖ ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ὅστις κατῴρθωσε νὰ γίνῃ εἰλικρινὴς ἔστω καὶ ἂν ἡ σκέψις του δὲν παρουνιάζει πρωτοτυπίαν ἐπέτυχῃ τὴν πλέον ἀξιοσέβαστον τοιαύτην· δεικνύει τὸν ἑαυτὸν του ἔχοντα πλέον σταθεράν ἀξίαν. Εἰς τοὺς λόγους του πρέπει νὰ πιστεῦσῃ κανεὶς ἔστω καὶ ἂν δὲν τοὺς παραδέχεται. Ὑπάρχει τέλος τάξις καὶ ἁρμονία ἐντὸς του ἐκεῖ ὅπου πρὶν ἀταξία καὶ χάος ἐβασίλευε. Καὶ μὲ τὸ ὥραϊον καὶ πολυσήμαντον διὰ τὴν ζωὴν μας ρητὸν τοῦ Καρλάιλ κλειώ τὸν πρόλογόν μου αὐτὸν παρακαλῶν τὸν ἀναγνώστην νὰ τῷ χρησιμεύσῃ ὡς δικαίολογία εἰς τὰς ἐλλείψεις τῆς διατριβῆς μου ἅς πάντως θὰ εὔρῃ. ¹⁾

Ἡ ἀξία τῆς πρωτοτυπίας ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν ἔγκειται ἐν τῷ νεωτερισμῷ ἀλλ' ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ.»

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

Ο ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΛΗ ΜΑΣ

Εἰς τὸ γράμμα τοῦ κ. Γ. Σκληροῦ τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύσαμεν στὸ περασμένο φυλλάδιον ἀπαντοῦν σήμερα οἱ κ. κ. Γιαννιὸς, Ἰδας, Βλαστὸς καὶ Ζαχαριάδης.— Ἡ συζήτησις ἔτσι γενικεῖται· ὥς τόσο τὰ «Γράμματα» δὲ θ' ἀπαντήσουν ἀκόμα στὸν κ. Σκληρό, θὰ περικενοῦμε ν' ἀπαντήσουν καὶ ἄλλοι. Ἐπειτα μαζὺ μὲ τὸ συμπέρασμα τῆς ὅλης συζήτησης θὰ ποῦμε καὶ ἡμεῖς τὴ γνώμη μας ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ Ν. ΓΙΑΝΝΙΟΥ

ΦΙΛΟΙ ΚΥΡΙΟΙ,

Τὸ γράμμα τοῦ Σκληροῦ γιὰ τὸ ὁποῖο ζητᾶτε τὴ γνώμη μου, δὲν «προκάλεσε καμμιὰ συζήτησις» μέσα μου καὶ γι' αὐτὸ δὲ λαβαίνετε ἐκτενέστερή μου ἀπάντησις.

Τὸ γράμμα τοῦ συνιδεάτη μου Σκληροῦ τῶνοιωσα σὰ νὰ τὸ εἶχα ὑπογράψῃ ὁ ἴδιος.

Ἀνακουφίζεται κανεὶς ἅμα βλέπει νὰ ξετινάζονται γερά οἱ σκεπτικιστές μας ἐστέτ, οἱ ψευτικοὶ καὶ ἀνυπόφοροι. Τί πιὸ σωστὸ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ποὺ εἶδαμε ὅλοι μὲ τὰ μάτια μας, πὼς καὶ στὴν Εὐρώπῃ ὑπάρχουν ἀπαισιόδοξοι μεταφυσικοὶ, μολοντοῦτο χώνονται στὴ ζωὴ καὶ δημιουργοῦν θετικὰ βιβλία ἢ πράξεις; Οἱ δικοὶ μας ὅμως καταντοῦν μηδενικά μέσα στὴν «παγερὴ ἀδιαφορία» καὶ ἄδικα θὰ προσπαθήσουνε νὰ μᾶς πείσουν πὼς δὲν ἀδιαφοροῦν ἀλλὰ «περισυλλέγονται», μορφώνονται, ὥσπου νὰ φτιάξουν Ἀτομικότητα. Ἄν εἶταν αὐτὸ θὰ σώπαιναν, κλεισμένοι στὸν πύργον τους, ἢ θᾶχαν ἐκδηλωθῇ σὲ κατὰ εἰλικρινές· μὰ ἀφοῦ συγγράφουν θὰ πῇ πὼς ἐν γνώσει γράφουν ἢ πράττουν τίς ἀνελικρινεῖς (ἀπομιμήσεις) ποὺ βλέπουμε.

Τὸ κακὸ τοῦ σκεπτικισμοῦ ὁ Σκληρὸς τὸ ἀποδίδει στὴν ἰδιοσυγκρασία, τὴν ἰδιοσυγκρασία φυσικὰ στὸ κλίμα καὶ δὲ βλέπει διόρθωσις.

Πιθανώτερο ὅμως ἡ ἀδιαφορία μας νὰ μὴν εἶναι ἀνάγκη φυσιολογικὴ. Σὲ μᾶς φαίνεται μᾶλλον πὼς δὲ φταίει ἡ «ἀνατολή», παρὰ λείπει μονάχα

¹⁾ Heroworship, the hero as priest.

ἡ κατεύθυνση, ὁ ὁδηγός. Ἡ νεκρὴ Ἀνατολὴ ἄρχισε νὰ ξαναζωντανεύῃ, ξαναζωντανεύοντάς μας καὶ ἡ κίνησή της θάναί μεθαύριο σάν τὴν εὐρωπαϊκὴ μόλις οἱ χῶρες μας γίνουν γεφύρι πρὸς τὴν Εὐρώπῃ τοῦ ἐμπορίου τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν. Παρόμοια, ἡ ἀνακάλυψις καὶ ὁ βιομηχανισμὸς τῆς Ἀμερικῆς, ζωντάνεψαν τὴ δυτικὴν Εὐρώπῃ.

Ὑποθέτω νῆχῳ σύμφωνο σ' αὐτὸ τὸ συγγραφέα τοῦ Κοινωνικοῦ Ζητήματος καὶ γιὰ τοῦτο πείθομαι πὼς θὰ παρεξήγησα τὰ λεγόμενά του περὶ ἰδιοσυγκρασίας. Ἐπειδὴ ἂν ὁ σκεπτικισμὸς εἶτανε κακὸ φυσιολογικὸ, κληρονομικὸ καὶ ἀδιόρθωτο, ὁ Σκληρὸς δὲ θὰ ἤλπιζε νὰ σωθοῦν οἱ νέοι, οὔτε οἱ νοθροὶ σκεπτικιστὲς μας νὰ αὐτομαστιγωθοῦν.

Ἄν τώρα δὲν ἐξαιρεῖ τὸν ἑαυτὸ του, ἀπὸ τὴν παλιά γενεὰ τῶν πεθαμένων, τὸ κάνει βέβαια ἀπὸ μετριοφροσύνη. Δὲν εἶναι δυνατό μ' αὐτὸ νὰ θέλῃ νὰ μᾶς προειδοποιήσῃ πὼς δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ ἐργασθῇ γιὰ τὸ ξύπνημα τῶν νέων. Θάταν λυπηρό. Τώρα ἴσα ἴσα οἱ νεοφώτιστοι τῶν σοσιαλιστικῶν μας κέντρων ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τέτοια φωτεινὰ πνεύματα σάν τὸ σοσιαλιστὴ Σκληρό.

Μὲ ἐκτίμησιν
Ν. ΓΙΑΝΝΙΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ, 10-1-1914

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΙΔΑ

ΦΙΛΟΙ ΚΥΡΙΟΙ,

Μοῦ γυρεῦετε τὴν κρίσιν μου γιὰ ἓνα γράμμα ποῦ σᾶς ἔστειλε, κρίνοντας τὸ ἔργο σας, ὁ κ. Γ. Σκληρὸς, καὶ ποῦ δημοσιεύτηκε στὸ τελευταῖο φυλλάδιο τῶν «Γραμμάτων».

Τὸ πρῶμα εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο γιὰ τὸ γράμμα τοῦ κ. Σκληροῦ περιέχει συμπυκνωμένη τὴ σκέψιν του καὶ θὰ χρειάζονταν κάποια ἀνάπτυξις τὸ θέμα του γιὰ νὰ καταλάβει ὁ ἀναγνώστης ὁλότελα τὴ σειρά ποῦ τὸν ἔφερε στὸ συμπέρασμά του. Ὡς τόσο, ἀφοῦ μοῦ τὸ ζητᾶτε, θὰ προσπαθίσω καὶ γὼ νὰ συμπυκνώσω σ' ἓνα γράμμα τὴ σκέψιν μου τὴ σχετικὴ μὲ τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Σκληροῦ.

Εἴστε νέοι, καὶ σὰ νέοι βέβαια καταγίνεστε πολὺ μὲ τὸν ἑαυτὸ σας, συγκεντρώνετε σ' αὐτόν, ὅχι γιὰ νὰ τὸν θαυμάζετε παρὰ γιὰ νὰ τὸν νοιώσετε καὶ γιὰ νὰ τὸν καλλιεργεῖτε. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀξιοπατάκρικο, εἶναι ἀναγκαῖο. Πρέπει νὰ ἀρχίσει κανεὶς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του γιὰ νὰ καταλάβει ἔπειτα τὸν κόσμον κάπως ὅχι ἐπιπόλαια. Δὲν εἶχατε ἀκόμη τὸν καιρὸ καὶ τὴ διάθεσιν νὰ προσέξετε τὸν κόσμον ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σας, καὶ ὅταν λέω «κόσμος» ἔννοῶ αὐτὸ ποῦ ὀνομάζει ὁ κ. Σκληρὸς «τὴν ἔξω κίνησιν καὶ ζωὴν» (ἐχτὸς ἂν ἔννοεῖ μονάχα τὴν Εὐρωπαϊκὴν κίνησιν καὶ ζωὴν, ποῦ τότε εἶναι ἄλλο ζήτημα). Τὸ στάδιο αὐτὸ θὰ περάσει γιὰ σᾶς, καὶ σίγουρα θὰ ἔλθῃ ἡ δεύτερη φάσις τῆς ζωῆς σας, τὸ ξεσκόλισμα τοῦ ἑαυτοῦ σας καὶ ἡ προσκόλλησις τῆς προσοχῆς σας στὸ γύρω κόσμον ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σας. Ὅχι πὼς θὰ πάψετε ποτὲ νὰ εἴστε σε ἴς, ἀλλὰ θὰ πάψετε νὰ προσέχετε κατασύνεχα καὶ σχεδὸν ἀπολλειστικὰ τὸν ἑαυτὸ σας σὰ σκοπὸ, ἀντὶ σάν ὄργανο μάθησις καὶ ἐνέργειας.

Ἄν ἡ καλλιέργεια ἢ ἡ κριτικὴ τοῦ ἑαυτοῦ σας σᾶς φέρνει σὲ σκεπτικισμὸ ἢ αἰσθητισμὸ, δὲν τὸ ἔχω γιὰ κακὸ σημάδι. Ὁ αἰσθητισμὸς αὐτὸς καὶ ὁ σκεπτικισμὸς δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα. Ὁ αἰσθητισμὸς

μάλιστα δὲ μοῦ μοιάζει καθόλου ἄρνηση, εἶναι ἀπλῶς μιὰ χροιά ἐνὸς τύπου καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀδιάφορο ἂν ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τύποι, ἴσως καλῆτεροι. Μὰ καὶ ὁ αἰσθητισμὸς εἶναι περαστικό φαινόμενο, θὰ περάσετε καὶ ἀπ' αὐτὸν καὶ θὰ τὸν προσπεράσετε εἴτε σεῖς οἱ ἴδιοι εἴτε οἱ ἐρχόμενες γενεές. Δὲν ὑπάρχει μοῦ φαίνεται αἰτία κατηγορίας μὲ τὸ νὰ διαλέξατε, ἀπὸ φυσικό σας βέβαια ἢ ἀπὸ νιάτα, ἀντὶ γιὰ κέντρο κοινωνικῆς ἐνέργειας, νὰ φτιάσετε κέντρο καλλιτεχνικὸ ἢ πνευματικὸ μὲ τὰ «Γράμματα». Καὶ αὐτὸ ἴσια ἴσια ὅτι κατὰ θελήσατε νὰ πλάσετε καὶ σεῖς, τὸν καιρὸ πού τόσοι ἄλλοι νέοι ἀδρανοῦν, δείχνει ζωντανά καὶ θέλει παῖνεμα, ὄχι παίδεμα.

Ὅσο γιὰ τὸ σκεπτικισμό, ἂν τὸν ἔχετε, (ὁμολογῶ πὼς δὲ σὰς κρίνω ἐγὼ ἀπενευθείας γιατί δὲ μελέτησα ἀρκετὰ τὸ ἔργο σας καὶ τὴν ψυχὴ σας, μὰ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἐντύπωση πού κάματε τοῦ κ. Σκληροῦ) δὲν εἶναι καὶ πολὺ κακὸ πρῶμα ἂν εἶναι μεταβατικός, δηλαδὴ ἂν σὰς χρησιμεύει γιὰ σκαλοπάτι γιὰ νὰ προχωρήσετε ἔπειτα πάρα πέρα, νὰ τὸν ξεπεράσετε καὶ αὐτόν. Δὲν εἶναι «ἄγονος» οὔτε καὶ «παγερός» ὁ σκεπτικισμός, ὅπως δὲν εἶναι «ἄγονος» οὔτε «παγερός» ὁ χειμῶνας, ἂν ὑπάρχουν προμηνύματα κάποιας ἀνοιξης. Θὰ ἔλεγα μάλιστα πὼς ὁ σκεπτικισμὸς εἶναι χρησιμώτατος γιὰ τοὺς νέους Ρωμιοὺς τῆς ἐποχῆς μας καὶ δείχνει ἀρκετὴ ὀριμότητα, ἀφοῦ τοὺς ἐμποδίζει νὰ ἀγκαλιάζουν καὶ νὰ δέχονται χωρὶς ἀντιλογίαν καὶ ἔρευνα κάθε παλιὰ ἢ νέα ιδέα πού ὁ Ἑλληνικός, ὁ Ἀνατολικός ἢ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς τοὺς παρουσιάζει ἢ θέλει νὰ τοὺς ἐπιβάλλει. Μ' ἀρέσει νὰ φιλοσοφικινίζουν οἱ νέοι πού σπουδάζουν ἀκόμα, περιεργάζονται καὶ καλλιεργοῦν τὸν ἑαυτό τους, κάθε ιδέα πού πλανιέται γύρω τους ἢ τοὺς ἔμπηξαν ἄλλοι στὸ καύκαλό τους. Δείχνει πὼς προσέχουν οἱ νέοι αὐτοὶ καὶ ἐνδιαφέρονται ἴσια ἴσια γιὰ ὅλα, καὶ ὅχι πὼς ἀδιαφοροῦν, ὅπως θέλει νὰ τοὺς παραστήσει ὁ κ. Σκληρός. Δείχνει πὼς ἀνοίγουν τὰ μάτια τους, τὰ ρουθούνια τους καὶ κάθε τους αἴσθηση γυρεύοντας νὰ μάθουν, νὰ νοιώσουν, νὰ καταλάβουν. Ἄλλο ἂν παραστρατίζουν πολλές φορὲς καὶ ἂν ἡ σκέψη τους δὲν εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ ὥριμη ὥστε νὰ κρίνουν ἀρκετὰ περιφερειακὰ καὶ ισόρροπα. Δείχνει κοντὰ στὰ ἄλλα καὶ κάποια ἀνεξαρτησία καὶ πρωτοβουλία.

Ὑποθέτω πὼς ὁ κ. Σκληρός, ὅταν ἔγραφε πὼς προτιμᾶτε τὸν παγερὸ σκεπτικισμό καὶ τὴν αἰσθητικὴ συγκίνηση ἀπὸ τὸ θερμὸ ἀγκάλιασμα τῆς ζωῆς, ἤθελε νὰ πει πὼς θὰ προτιμοῖσε αὐτὸς νὰ σὰς ἐβλεπε νὰ χωθεῖτε στὴν κοινωνικὴ ἐνέργεια καλῆτερα παρὰ νὰ καταγίνεστε μόνο μὲ τὴ σκέψη.

Μὰ ὅλα δὲν ὀρίζονται, καὶ θὰ ἦταν ἄδικο κανεῖς νὰ σὰς κατακρίνει πού γιὰ χίλιους δυὸ λόγους διαφορετικούς ὁ καθένας (ἔλλειψη χρηματικῆς ἀνεξαρτησίας, ἔλλειψη ἀπὸ ιδιότητες γιὰ ἐνέργεια, μεγάλη νεότητα κ. ἄ) προτιμᾶτε νὰ στοχάζεστε ἀντὶ νὰ ἐνεργεῖτε. Αὐτὸ μπορείτε καὶ ὄχι ἄλλο. Γιὰ μερικοὺς ἀπὸ σὰς εἶναι πρόσκαιρο αὐτὸ καὶ διόλου ἀπίθανο ἀργότερα νὰ μπορέσετε καὶ στὴν ἐνέργειά νὰ ριχτεῖτε. Γιὰ μερικοὺς ἄλλους ἀπὸ σὰς πάλι ἡ σκέψη θὰ εἶναι μοιραῖα τὸ μόνο προσφάγι τῆς ζωῆς σας, γιατί ἔτσι γεννηθήκατε. Δὲ σὰς γνωρίζω ὅλους, ἔναν ἓνα, οὔτε ξέρω τί ἐργασίες κάνετε ἐκεῖ στὴ χώρα τῶν Φαραώ, μὰ εἶμαι βέβαιος πὼς ὁ καθένας δουλεύει γιὰ τὸ ψομὶ του, καὶ ὅσο γιὰ τὸ κέντρο πού πλάσατε μὲ τὰ «Γράμματα», εἶναι ἔργο πού τὸ χρωστοῦμε στὸ πλεόνασμα τῆς ἐνεργητικότητάς σας. Ἀντὶ νὰ παίζετε χαρτιά μόλις τελειώνετε τὴν ἀνάγκαστικὴ δουλειά σας—

τῇ σκληρίᾳ σας ἴσως — ἀντὶ νὰ καταγίνεστε ὁλοένα μὲ γυναῖκες ἢ μὲ χοροὺς καὶ γλέντια* ἢ μὲ τὰ λεγόμενα κοινωνικά χρέη τῆς καλῆς λεγομένης κοινωνίας, δημιουργήσατε, χωρὶς καμιά ὑποχρέωση καὶ ξοδεύοντας ἀπὸ τὴν τσέπη σας, τὰ «Γράμματα». Δὲν ταιριάζει παρὰ ἔπαινος σ' αὐτὴ σας τὴν πράξιν.

Ἔπειτα ἔχω πολλὰς ἀμφιβολίας ἂν ξεχωρίζεται κοφτὰ ἡ πράξις ἀπὸ τῆς σκέψεως, ἢ καὶ τὰ δύο βρίσκονται μπελεγμένα ἔτσι πού δὲν ξεδιαλύνονται. Καὶ γι' αὐτὸ λέγω πὺς ἡ δημιουργία τῶν «Γραμμάτων» εἶναι πράξις, δηλαδὴ ἐνέργεια, ἀφοῦ χρειάστηκε ἐνεργητικότητα γιὰ νὰ καταντίσει ἀπὸ θεωρία πρᾶμα, καὶ ἀφοῦ οἱ ἰδέες ἐμπνέουν σὲ ἄλλους ἐνεργητικότητα. Τίποτα δὲν εἶναι περιττὸ σ' αὐτὸ τὸν κόσμον. Καὶ ἓνα πνευματικὸ κέντρο ὁ φωτεινὸς κοινωνιολόγος θὰ τὸ κατατάξει καὶ αὐτὸ στὴν κοινωνικὴν ἐνέργειαν.

Ὅταν ὁ Taine, πού ἔζησε σὲ καιροὺς πολὺν ταραγμένους τῆς Γαλλίας, κλεισμένος στὸ γραφεῖο του καὶ ἀσυγκίνητος θύλλεγες, ἐσπούδαζε καὶ ὅλο σπούδαζε γιὰ νὰ βγάλει τὸ βιβλίον του «Les origines de la France contemporaine», τί ἄραγε νὰ ἔκανε; Στοχάζονταν ἢ ἐνεργοῦσε; Ποιὸς θὰ τὸ πεῖ; Βέβαια, τότε πού ἔγραφε τὸ βιβλίον αὐτὸ στοχάζονταν, μὰ σὰν ἐβγήκε τὸ βιβλίον, φανερώθηκε σὰ μπόμπα, συμπτυχνομένη τρομαχτικὴ δύναμις πού ἐταρακούνησε καὶ ταρακουνεῖ ὡς σήμερα γενεές ἀπὸ νέους καὶ τοὺς δειγνέει τὸ δρόμον τῆς ἐνεργείας.

Καὶ τὸ ἀντίθετο συμβαίνει, ἡ πράξις ἐνεργεῖ στὴ σκέψιν. Ἄλλως τε ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου εἶναι τόσο καθημερινὸ καὶ γνωστὸ φαινόμενο πού περιττεῖ νὰ τὸ ἀναπτύξει κανεὶς πιότερον. Τὸ νοιώθετε καὶ μόνο πού σὰς τὸ ἀνάφερα.

Ἐκεῖνο πού, ὅ,τι καὶ ἂν καταπιαστέιτε στὴ ζωὴ σας, σὰς εἶναι ἀπαραιτήτο, εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός. Σ' αὐτὸ συμφωνῶ μὲ τὸν κ. Σκληρό, μὲ τὴ διαφορὰ ὅμως πού παραδέχομαι νὰ εἴστε πρόσκαιρα καὶ σκεπτικιστὲς ἀκόμη, φτάνει νὰ τὸ κάνετε μὲ ἐνθουσιασμό. Τὸ σχῆμα δὲν εἶναι ὁξύμωρον. Ἐννοῶ τοῦτο, πού σὰς εὐχομαι νὰ εἴστε πλούσιοι, ὅχι σὲ παράδες, πλούσιοι ἀπὸ θησαυροὺς ψυχικοὺς γιατί τότε καὶ σκεπτικιστὲς νὰ εἴστε, πάντα καλὸ θὰ κάμετε. Πλουσιοπάροχα νὰ μπαίνουν οἱ νέοι στὴ ζωὴ καὶ ἄς περνοῦν ἀπ' ὅλα τὰ στάδια. Καὶ ὁ πλούτος τους εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός τους.

Ὁ κ. Σκληρὸς προτιμᾷ νὰ ἐνθουσιάζεστε γιὰ τὰ πρακτικὰ, οἰκονομικὰ, κοινωνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ζητήματα. Ἐσεῖς ὡς τόσο προτιμάτε νὰ ἐνθουσιάζεστε γιὰ τὰ αἰσθητικὰ, καλλιτεχνικὰ, φιλοσοφικὰ. Χαλάλι σας. Βρίσκονται, δόξα νὰ ἔχει ὁ μεγαλοδύναμος, ἀρκετοὶ ἄνθρωποι στὸ μικρὸ μας πλανήτη γιὰ νὰ ἐνθουσιάζονται καὶ γιὰ τοῦτα καὶ γιὰ κεῖνα. Γιατὶ νὰ εἴμαστε ἀποκλειστικοὶ καὶ ἰσωπεδωτικοί; Πόσο ὠραίος εἶναι ὁ κόσμος μὲ τίς ἀνισότητές του καὶ τίς ποικιλίες του!

Πολλὰ μπορούσα νὰ πῶ γιὰ τὸ χοντρικὸ ἐκθειασμὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ γιὰ τὴ χοντρικὴ περιφρόνησις τοῦ κ. Σκληροῦ γιὰ τὸν Ἀνατολικόν. Ἀγκαλιὰ μερικὰ σημεῖα τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἴσως νὰ τὰ ξεκαθαρίζει κάπως μιὰ μελέτη μου πού σὰς ἔστειλα, γιὰ τὸ Νεοελληνικὸ πολιτισμό. Ἐνα μόνο ἤθελα νὰ παρατηρήσω στὰ λεγόμενα τοῦ κ. Σκληροῦ, ὅτι

ΣΗΜ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ. — Μὲ πραγματικὴ ἀπορία θὰ διαβαστεῖ ὁ ἰδιότυπος αὐτὸς ἔπαινος. — Τὸ κατ' ἀποκοψὴν προστατευτικὸ ὄψος μὲ τὸ ὅποιον κρίνεται κάθε ἔργον τῶν νέων ἠθέλα ἴσως παρέσθαι τὸν κ. Ἰδα σὲ τέτοια ἐκτίμησις πού ὑποβιβάζει καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴ φιλολογία εἰς ἀντίδοτον τῶν καφενέων καὶ τῶν ὑπόπτων οἴκων! —

ἀφοῦ κάνει τὴν τιμὴ καὶ ὀνοματίζει τὸν Ἀνατολικὸ πολιτισμὸ μὲ τὴ λέξη «πολιτισμὸ» δὲν ἔπρεπε νὰ πεῖ πὼς ἔχει μόνῃ τοῦ βάσῃ τὴν ὕλην, γιὰτὶ κανένας πολιτισμὸς δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ στηριχθεῖ μόνο στὴν ὕλη. Καὶ δὲν εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ προσθέτει ὅτι ὁ Ἀνατολικὸς πολιτισμὸς ἔχει «βαθεῖα περιφρόνηση γιὰ κάθε πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἔκφραση». Μπορεῖ αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς νὰ μὴ συγχρονίζεται μὲ τὶς σημερινὲς ἀνάγκες καὶ νὰ ἔχει καὶ πολλὰ ἄλλα ψεγάδια, μὰ δὲν τοῦ ἔλειψαν βέβαια οὔτε ἠθικὰ οὔτε πνευματικὰ στοιχεῖα ἐξαιρετικῶς δυνατὰ.

Παράδοξο μοῦ φαίνεται καὶ τοῦτο, πὼς ἐνῶ κατακρίνει ὁ κ. Σκληρὸς τὸν Ἀνατολικὸ πολιτισμὸ γιὰ τὴν τάχα ὑλιστικότητά του, σὰς κατακρίνει καὶ σὰς γιὰ τὴν πνευματικότητά σας. Μοῦ χτυπάει περίεργα στὰ μάτια καὶ ἓνα ἄλλο· στὴν Εὐρώπῃ οἱ ἄνθρωποι «καταγίνονται μὲ τὴν καλὴτέρευσή τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου». Δὲν ξέρω τί εἶδος καλὴτέρευσή τύχης ἐννοεῖ, μὰ ἂν λέει τὴν ὑλικὴ καλὴτέρευσή, ὅπως τὸ ὑποψιάζομαι, δὲ βλέπω σὲ τί ὁ Εὐρωπαϊκὸς αὐτὸς πολιτισμὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν Ἀνατολικὸ. Πάρε τὸν ἓνα καὶ χτύπα τὸν ἄλλο, μιᾶς καὶ εἶναι καὶ οἱ δύο τοὺς τόσο ὑλιστικοί.

Σὰς ἔγραψα ὅχι γιὰ νὰ σὰς σκοτίσω τὶς ιδέες καὶ τὸ δρόμο σας, οὔτε γιὰ νὰ σὰς παίνισω γιὰ τὸ ἔργο σας, μὰ οὔτε καὶ γιὰ νὰ κατακρίνω τὸν κ. Σκληρὸ ποὺ ἔμαθα νὰ τὸν ἐχτιμῶ ἀπὸ ἓνα κοινὸ μας φίλο Δεσπότη στὴν Τραπεζοῦντα. Δὲ μ' ἔβαλε κανεὶς κριτὴ τοῦ κόσμου μήτε ἐγὼ τὸν ἐάντό μου. Μὰ μὲ παρακαλέσατε νὰ σὰς σημειώσω τὴ γνώμη μου. Ὅσο μπορεῖ κανεὶς σὲ γράμμα νὰ ἐξηγηθεῖ, ἐξηγήθηκα. Συμπαθᾶτε με ἂν δὲ σὰς φώτισα ἀρκετὰ καὶ δεχθεῖτε ἓνα φιλικὸ μου χαιρετίσμα.

BIENNA, 31-1-914

ΙΔΑΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΠΕΤΡΟΥ ΒΛΑΣΤΟΥ

ΦΙΛΟΙ ΚΥΡΙΟΙ,

...Εχτές ἔλαβα τὸ γράμμα σας τὼν 17. Μοῦ λέτε πὼς καλὸ θὰ εἴτανε νὰ ἀπαντήσω κατὶ σὲ αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ κ. Σκληρὸς στὸ ἀρθρο του «ο Σκεπτικισμὸς καὶ ἡ Φυλὴ μας». Μὰ τί νὰ ἀπαντήσω ποὺ συμφωνῶ μὲ ὅσα λέει ὁ κ. Σκληρὸς; Μάλιστα μοῦ ἤρθε ξαφνικὸ πῶς νὰ συμφωνοῦμε τόσο. Εδῶ καὶ μερικὰ χρόνια ποὺ εἶχε γίνει κοινωνικὴ συζήτηση στὸ «Νουμά» εἶχαμε βρεθεῖ — ὁ κ. Σκληρὸς καὶ γώ — σὲ ἀντίθετα στρατόπεδα. Εκείνος βασιζότανε στὴν οικονομικὴ περιγυριὰ καὶ γώ στὴν ἀξία τῆς φυλῆς. Οἱ δικές μου ιδέες δὲν ἄλλαξαν ἀπὸ τότε. Ξακολουθῶ νὰ πιστέβω — λέω πιστέβω γιὰτί τίποτε δὲν ἀποδείχεται λογικὰ — πὼς ἡ οὐσία τῆς φυλῆς κανονίζει τὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ κάθε ἐθνους. Τό πὼς θὰ καλτερέψει καὶ θὰ ξεκαθαριστεῖ μιὰ φυλὴ εἶναι ζήτημα περίπλοκο καὶ ποὺ χρειάζεται ἀκόμα πολὺχρονη μελέτη.

Ἡ κοινωνία μπορεῖ νὰ θεσπίσει μερικοὺς ἀρνητικοὺς φράχτες γιὰ νὰ μὴ φαρμακῶνεται τὸ αἷμα τῆς φυλῆς ἀπὸ τοὺς ολότελα σάπιους, μὰ τὴν οὐσιαστικὴ δουλιὰ μοναχὰ τὰ άτομα μποροῦν — κατὰ τὴ γνώμη μου — νὰ τὴν κάνουν. Καὶ γιὰτὸ δύο κανόνες ἔχουνε κατηγορηματικὴ σημασία — α) ὁ σεβασμὸς τῆς ατομικῆς ἐνέργειας, δηλαδὴ περιορισμὸς κάθε τυραννικοῦ κοινωνισμοῦ, καὶ β) ἀλήθειαν τῆς εσωτερικῆς μας υπόστασης, δηλαδὴ τὸ ἠθικὸ παράγγελμα πὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ντρεποῦμαστε τὸν εαυτὸ μας.

Πλήθος συμπεράσματα βγαίνουν ἀπὸ αὐτές τὶς ἀρχές. Μὰ τὰ καθέκαστα δὲν ἔχουν ἴσως καὶ τόση σημασία. Κυβερνιοῦνται ἀπὸ τὴν περιγυριὰ τῆς εφαρ-

μογής. Εμείς πρέπει νά δουλέβουμε γιά νά αληθεύουμε τίς ιδέες. Καί νά δουλέβουμε πραχτικά, δραστικά, παραδειγματικά. Καί η πολλή συζήτηση βλάφτει.

Είπα παραπάνω πώς παραξενέφτηκα νά βρεθώ σύμφωνος μέ τόν κ. Σκληρό. Μά πώς νά μήν τό παραδεχτώ αφού τώρα γράφει ότι «εἶνε φυσιολογικῶς» ἀδύνατο νά ἀλλάξουμε τό αἷμα μας καί μόνον ὁ τάφος θά μᾶς διορθώσῃ ; Εἶναι ἀλήθεια πώς φαίνεται νά νομίζει ὅτι μέ τήν αναθροφή πολλά θά καταφέρουμε γιά νά διορθώσουμε τή φυλή μας. Συμφωνῶ καί σέ αὐτό, καί τό βλέπω πώς γιά τό σχολιό πρέπει νά δουλέψουμε μέ ζήλο φανατικό. Μά λέγω κιόλας—πολλά, μί ὀχι ὅλα. Ἵσως ὀχι καί τά πιό σπουδαία ἀπό ὅλα. Εδῶ θαρρῶ ἔχουμε ἀκόμα διαφορά μέ τόν κ. Σκληρό.

Καί θά μοῦ επιτρέψετε νά παρατηρήσω τοῦ κ. Σκληροῦ ὅτι αφού ἔχει τόσο σωστές ιδέες γιά τήν ἐλληνική φυλή καί τήν ἀναμόρφωσή της, ἔπρεπε νά μή γράφει πιά τήν καθαρεύουσα μιά τή δημοτική. Ἀπό ποῦ θά ἀρχίσει η πράξι ἀν ὀχι ἀπό μᾶς ποῦ βλέπουμε τήν ἀλήθεια ;...

ΑΘΗΝΑ, 22-12-13

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΣΟΣ

ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ, ΑΙΣΘΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ κ. ΣΚΛΗΡΟ

Ὁ κ. Σκληρός, στό γράμμα του ποῦ ἐπικρίνει μέ περίσσια λεκτικῇ αὐστηρότητα τό πρόγραμμα καί τήν ἀποκλειστικά αἰσθητικῇ πορεία τοῦ περιοδικοῦ μας, (1) ἐκφράζει τήν ἐλπίδα πώς ἡ σκληρῇ εἰλικρίνεία του δέν θά παρεξηγηθεῖ, γιατί, ὅπως λέγει, «ὅταν πρόκειται γιά τό καλό τῆς φυλῆς» μας καί ἐν γένει γιά γενικά ζητήματα, πρέπει νά εἶναι κανεῖς ἀπόλυτα εἰλικρινής.» Ἀφού σ' αὐτῇ τουλάχιστον τῇ σκέψει του μᾶς εἶναι βολετό νά συνεννοηθοῦμε, ἐποφελιούμεστε γιά νά ὀρίσουμε ἕνα ἐλαφρό σημεῖο ἐπαφῆς μαζί του. Θά ἦναι ἴσως τό μόνο. Ἀλλά πάντα ἀρκετό θά μείνει γιά νά ἀποκλείσει, ἀπό τή συζήτηση ποῦ θά ἀκολουθήσει, κάθε χαρακτηρισμό προσωπικῆς ἐπίθεσης, καί ἐπομένως καί κάθε παρεξήγηση. Τά «Γράμματα» χαρακτηρικᾶ ἐδέχτηκαν τόν χείμαρρο τῶν ἐπιθέτων ποῦ τοὺς ἐφιλοδορήθηκε. Ἔχουν τώρα νά κάμουν μερικῆς παρατηρήσεις, ποῦ ἴσως συμπέσει νά εἶναι πικρές, πολὺ πικρές, γιά τίς ιδέες τοῦ κ. Σκληροῦ καί γιά τό ὕφος μέ τό ὁποῖο διατυπώνονται. Ἀπομένει εἰς αὐτόν μέ εὐψυχία νά συμπεράνει, ὅτι ἡ εἰλικρίνεια ἐπιβάλλει σ' ὅλους ὁμοιόμορφες ὑποχρεώσεις.

Τό μόνο γενικό χαρακτηριστικό τῆς ἐπίκρισης τοῦ κ. Σκληροῦ εἶναι ἡ ἀσάφεια, ἡ μᾶλλον ἡ ἀσυναρτησία, ἡ μάλιστα ἕνας ἀδιάκοπος συνδυασμός καί τῶν δύο. Ἀσάφεια καί ἀσυναρτησία στήν διαλεκτική, ἀντιφατική χρῆση ὄρων μέ ἀκαθόριστῃ ἔννοια, δογματικό - θεολογικῆς βεβαιώσεως ἀναπόδεικτες, κατάχρηση ἐπιθέτων εἰς ἀντικατάσταση ἐπιχειρημάτων. Ὅλο τό ὄπλοστάσιο τῆς κοινωνιολογικῆς θεολογίας. Βέβαια αὐτά τά ἐλαττώματα δέν θά ἔθιγαν τή

(1) «Γράμματα» φυλλάδιο 17-20, σελ. 289-291.